

16. Шевальє Е. Как Крым вошёл в состав России: хроника событий. *Аргументы и факты*. URL: <http://www.aif.ru/dontknows/file/1466832>.
17. Что такое День «вежливых людей»? *Аргументы и факты*. URL: <http://www.aif.ru/dontknows/file/1336933>.
18. Мохов В. Восстановление единства. *Красная звезда*. № 47. 2014. 19 марта. Ст. 1, 3.
19. Snyder T. Dear Kremlin: Careful with Crimea. *Foreign Policy*. 2014. February 26.
20. Kozłowska H. All (Not) Quiet on Ukraine's Eastern Front. *Foreign Policy*. 2014. February 25.
21. Невская А., Олеченко В. Украина: факторы инвестиционных перспектив. *Международная жизнь*. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1457>.
22. Тихонов А. Главные задачи года. *Красная звезда*. № 4. 2014. 15 января. Ст. 1.
23. Александров А. Военный бюджет в дефиците. *Красная звезда*. № 7. 2014. 18 января. Ст.3.
24. Shevel O. To strengthen claims on Crimea, Russia and Ukraine woo Crimean Tatars. 2014. March 25. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2014/03/25/to-strengthen-claims-on-crimea-russia-and-ukraine-woo-crimean-tatars/>.
25. Crimean Tatars Ponder the Return of Russian Rule. *The New York Times*. 2014. March 3. URL: <https://www.nytimes.com/2014/03/02/world/europe/crimean-tatars-ponder-the-return-of-russian-rule.html>.

УДК 930.2 (447) «1939 – 1945»

МЕМУАРНА ЛІТЕРАТУРА В ДОСЛІДЖЕННІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Д. О. Грідіна, Н. Р. Темірова

Анотація. Мемуарна література має важливе значення для вивчення історії, оскільки містить інформацію, яка відсутня в інших видах джерел, часто унікальну. Увага зосереджена на мемуарах учасників та очевидців подій Другої світової війни на українських теренах. Вони об'єднані у групи: спогади військово-політичних; мемуари учасників Руху опору; особисті записи остарбайтерів; спогади «дітей війни». За своїм характером мемуари близькі до художньої літератури, вони яскравіше за інші джерела відображають колорит, дух часу, його героїку, настрої, а також поведінку конкретних людей. У мемуарах реалізується історична самосвідомість особистості, що зумовлює їхню специфіку: ретроспективний характер відтворення дійсності, високий рівень суб'єктивності, виразне емоційне забарвлення.

Ключові слова: мемуарна література, спогади, Друга світова війна.

У межах антропологічного повороту до постаті «звичайної людини» в історії, що відбувся в останні десятиліття в гуманітарних науках, особливого значення набули матеріали особового походження. Через це свідки та учасники історичних подій отримали право «власного голосу» в історії, що дозволяє переглянути, доповнити чи навіть подивитися заново на традиційні історичні сюжети. Сьогодні за джерелами особового походження все частіше закріплюється таке поняття як «я-документи» або «его-документи», хоча вони можуть стосуватися не тільки «себе», але ще «інших» [1]. У вивченні історії Другої світової війни загалом особові матеріали набувають надзвичайно важливого значення, адже багато десятиліть людська історія була виключена з офіційного дискурсу про Другу світову війну. Спогади очевидців драматичних подій років війни дозволяють, по-перше, заповнити «білі плями» в історії, що утворилися за тоталітарної доби в історичній науці, а, по-друге, різні види особових матеріалів уможливають актуалізацію індивідуального і колективного досвіду різних людей, їхні стереотипні і неординарні вчинки, стратегії виживання і самопрезентації.

Джерелознавчому опрацюванню мемуарів присвячені нечисленні статті та дисертаційні роботи з окремих питань мемуаристики відповідно до мети їхнього конкретного дослідження та навчальні посібники, які більшою мірою концентрують увагу на практичному джерелознавстві [2, с. 67]. Тобто спеціальних досліджень із зазначеної нами проблеми не виявлено. На сьогодні мемуарні джерела до вивчення історії Другої світової війни проаналізовані достатньо фрагментарно.

Метою статті є аналіз інформативних можливостей мемуарної літератури для вивчення історії Другої світової війни. Автор ставив завданням: класифікувати спогади за походження; дати зовнішню характеристику кожній з цих підгруп, проаналізувати інформативну цінність мемуарних творів.

Нині за джерелами особового походження все частіше закріплюється поняття «я-документи» або «его-документи», хоча вони можуть стосуватися не тільки «себе», але й «інших» [1 с. 287]. З піднесенням уваги до людини в історії, до історико-культурного виміру минулого значення подібних джерел для історичного дослідження підвищується. Вони стають головним матеріалом для розуміння того, як відчують, як мислять себе люди в історії, як сприймають історичні події, що саме відбувалося з ними [1 с. 287].

Мемуари (від лат. *memoria* – пам'ять) – це письмове історичне джерело, що представляє собою написані від першої особи, спогади автора про минулі події, учасником або очевидцем яких він був [3]. Часто терміни «мемуари», «мемуаристика», «мемуарна література» в науковій літературі вживаються як синонімічні. Тотожними також вважають поняття «мемуари» і «спогади». Спогади (мемуари) є найчисленнішим різновидом джерел особового походження. Їхня цінність як джерела залежить від багатьох чинників: від того, яку роль відігравав автор у подіях, що їх описує, від гостроти сприйняття ним дійсності, від його здатності запам'ятати перебіг подій, від часу написання мемуарів та ін. Спогади, створені за живими слідами подій, як правило, точніше передають їх характер і зміст. У спогадах, написаних через багато років, на характер авторської оповіді негативно впливають не лише притуплення гостроти пам'яті автора, а й ті зміни, що відбулися за минулий час у його поглядах, сприйнятті дійсності [4].

Можна виділити групи спогадів за політичними та ідеологічними ознаками (радянські мемуари та спогади супротивників радянської влади, переважно емігрантів), за країнами (вітчизняні і спогади іноземців), за соціальними і професійними ознаками (спогади державних діячів, дипломатів, військових, письменників, акторів, інженерів, робітників тощо). Хоча кожній з цих груп притаманні певні риси, важливо підкреслити умовність подібних класифікацій, неможливість створити загальної класифікаційної схеми, особливо стосовно до мемуарів. Стосовно мемуарів дуже важко говорити про їхнє значення для певних періодів і напрямків історичних досліджень. При цьому поділ історії на періоди не завжди співпадає з життєписом [1].

Події Другої світової війни – героїка різних сил опору українського народу окупаційному режимові, воєнні і партизанські дії на території України, діяльність підпільників, трудові будні трудящих – висвітлюються в численних спогадах, які продовжують друкуватися і в наші дні. Відповідно до характеру інформації мемуари умовно були поділені на чотири групи: 1) спогади військових і представників головнокомандування СРСР; 2) спогади учасників Руху опору; 3) спогади остарбайтерів; 4) спогади «дітей війни».

Чимало полководців, які керували військами, що обороняли або звільняли Україну, відтворили цікаві подробиці воєнних дій і становище в Україні в роки війни [5]. Таких мемуарів багато. Наприклад, спогади Г. Жукова «Спогади і роздуми», О. Голованова «Дальня бомбардувальна». Значно менше відображений погляд на війну «з окопу» [5].

У мемуарній літературі висвітлена підпільна та партизанська боротьба українського народу проти окупантів. Публікація спогадів діячів Руху Опору в СРСР та за кордоном розпочалася в 40–50-ті рр. ХХ ст. у вигляді окремих видань (розповіді про окрему подію, особу) і журнальних, газетних статей. Це спогади Д. Медведева «Сильні духом», спогади «Від Путівля до Карпат» С. Ковпака, спогади О. Кошової «Повість про сина». Серед них – спогади солдатів та офіцерів Червоної армії, опубліковані в умовах радянської дійсності та створені учасниками українського руху, які опинилися в еміграції, так звану «діаспорну мемуаристику» [5].

Спогади учасників національного руху почали виходити з 1944 р. Серед них: спогади Василя Романа «Моя праця й боротьба (Спогади члена ОУН)»; Є. Стахів «Останній молодогвардієць». Крім періодичних видань, брошур і листівок, ОУН видавала певну

кількість матеріалів мемуарного характеру. Уже перші публікації в діаспорі викликали гостру дискусію в емігрантському середовищі і стали фундаментом для появи бандерівського, двійкарського та мельниківського напрямів в мемуаристиці про ОУН та УПА. Найбільш помітним явищем видавничої справи української еміграції стала діяльність «Літопису УПА» [5]. «Літопис УПА» – видавництво і спільне літературне видання Об'єднання колишніх Вояків УПА США і Канади та Товариства колишніх Вояків УПА ім. Генерала Тараса Чупринки в США і Канаді. В 1973 р. з'явився перший том Літопису. У 1992 р. було створено спільне підприємство «Літопис УПА» у місті Львові. До 2012 р. було видано 100 томів у чотирьох серіях, у яких публікуються документи і матеріали з історії ОУН та УПА. Кожний том або група томів присвячені окремим темам. «Нова серія» започаткована у 1992 р. угодою між Інститутом української археографії та джерелознавства (м. Київ, Україна) і видавництвом «Літопис УПА» (м. Торонто, Канада). Група науковців Інституту працює над виданням у тісному співробітництві з держархівом Києва, Рівного, Галузевим державним архівом Служби безпеки України, численним регіональним дослідниками. Робота продовжується до сьогодні.

У воєнні часи та повоєнні роки з'явилися перші публікації джерел з історії війни та окупації, була видана низка публіцистичних видань і мемуарної літератури, присвячена примусовій праці в Німеччині. Серед них такі видання: «Советские люди на немецкой каторге», «В фашистском аду. Рассказы советских людей, побывавших в гитлеровской неволе» (вийшли друком у 1943 р.), «В родные края. Рассказы и очерки о советских людях, освобожденных Красной Армией из немецкой неволи» (1945 р.)). Статті побудовані на уривках з листів оstarбайтерів, у більшості молодих дівчат, до своїх рідних, які тим чи іншим чином потрапили до рук доповідачів і коментарів останніх, а також розповіді тих, кому пощастило повернутися на Батьківщину, при чому в них не вказується, яким чином їм вдалося в 1943 р. повернутися додому, зазначається лише, що «дивом». Такі репатріанти закликають до помсти та порятунку заради тих, хто залишився. Другу групу складають публічні виступи на мітингах, розповіді очевидців окупаційного режиму, в яких містяться розповіді колишніх невільників Третього Райху, які в 1945 р. вже масово поверталися до СРСР в процесі репатріації.

Мемуарна література радянської доби пронизана духом патріотизму. Збірки спогадів, що виходили у цей час, акцентують увагу на антифашистській боротьбі та особистій мужності радянських військовополонених і примусових робітників і робітниць в самому серці гітлерівської катувальної машини – концтаборах Бухенвальд, Равенсбрюк, Дахау та інших таборах смерті. Ряд збірок з'явилися під час пошукових проектів останніх десятиліть.

З кінця 1980-х рр. до сьогодні мемуарні твори сучасної епохи створювалися в нових, відмінних від радянських чи еміграційних умов, які визначили деякі їхні особливості: відбулося зближення мемуарів з сучасною дійсністю. Мемуаристи з тих, що пишуть «для себе» («про себе», «для друзів», «для нащадків»), перетворилися на авторів, які безпосередньо беруть участь у процесі суспільно-політичного життя, презентують для своїх сучасників «мемуари-сучасні історії»; помітні зміни форм і спрямування мемуарних творів; зросла кількість опублікованих спогадів.

Спогади «дітей війни» стали публікуватися у збірках до визначних дат. Серед них: збірка спогадів Валентини Анякиної «Діти війни – свідки війни»; «Живі свідки історії: спогади-інтерв'ю свідків нацистського окупаційного режиму 1941–43 рр. на Луганщині» (збірка була розроблена в рамках проекту «Живі свідки історії: збереження та вшанування історичної пам'яті про жертви нацистського окупаційного режиму на Луганщині»); робота В. Крамар «Спогади дітей війни Печенізького краю» (видана у 2012 р.). Переважно цей масив мемуарів відноситься до початку ХХІ ст. Більшість спогадів належать жінкам, які були під час війни дітьми. Це невеликі за обсягом розповіді про життя їхніх сімей, родичів і сусідів.

Таким чином, мемуарна література є унікальним історичним джерелом, в якому суб'єктивність є не недоліком, а характерною рисою. Мемуари – це не лише фіксація подій минулого, а й сповідь, виправдання чи звинувачення щодо своїх сучасників, суспільства, роздуми їхніх авторів. Особлива цінність їх полягає в тому, що вони містять «приховану»

інформацію, тобто не оприлюднену в офіційних документах, яка дозволяє поглибити розуміння драматизм воєнного лихоліття.

Анотація. Мемуарна література має велике значення для вивчення історії, оскільки містить інформацію, якої немає в інших джерелах, часто унікальну. Увага зосереджена на мемуарах учасників і очевидців подій Другої світової війни на українській території. Вони об'єднані в групи: спогади військово-політичних; мемуари учасників Руху опору; особисті записи старобійців; спогади «дітей війни». За своєю природою мемуари близькі до художньої літератури, вони краще інших джерел відображають колорит, дух епохи, героїку, настрій, а також поведінку конкретних людей. В мемуарах реалізується історичне самосвідомість особистості, що визначає її специфіку: ретроспективний характер творчості, високий рівень суб'єктивності, виразну емоційну окраску.

Ключові слова: Мемуарна література, спогади, Друга світова війна.

Abstract. Memoir literature is important to study history because it provides information that is missing in other types of sources and it is often unique. Focuses on the memoirs of participants and eyewitnesses of the events of Second World War on Ukrainian territory. They are united in groups: the memoirs of military-political; memoirs of participants of the resistance movement; personal records of veterans; memories of "children of war". By their nature, memoirs are close to fiction literature. They are brighter than other sources reflect the flavor, the spirit of the time, their heroics, mood and behavior of specific people. In the memoirs are realized historical self-consciousness of personality, which determines their specificity: the retrospective nature of recreating reality, a high level of subjectivity, expressive and emotional.

Key words: Memoir literature, memories, The Second World War.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Соколов А. К. и др. Источниковедение новейшей истории России: теория, методология, практика. М.: Высш. шк., 2004. 687 с.
2. Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика*. 2010. № 7. С. 66–104.
3. Сиренов А. и др. Источниковедение. М.: Ютрайт, 2015. 396 с.
4. Калакура Я. та ін. Историчне джерелознавство. К.: Либідь, 2002. 488 с.
5. Денисюк М. Ю. Мемуарні твори як джерело до вивчення українського національного руху в час та після Другої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2009. 24 с.
6. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: Курс лекцій. Дніпро: Вид-во Дніпров. ун-ту, 2003. 336 с.
7. Кашеварова Н. Г. Документи оперативного штабу рейхслайтера Розенберга як джерело з історії.
8. Коваль М. В. Історія пам'ятає! (Кривавий шлях фашистів на Україні). К., 1965. 112 с.
9. Коваль М. В. Україна в Другій світовій війні і Великій вітчизняній війні (1939–45 рр.). К.: «Альтернативи», 1999. 366 с.
10. Данилевский И. Н. и др. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории. М.: Российск. гуманит. ун-т, 1998. 702 с.

УДК 347.1

ЩОДО ПОНЯТТЯ І СКЛАДУ ЗБИТКІВ

М. П. Дончик, І. Ф. Коваль

Анотація: стаття присвячена дослідженню поняття та складу збитків в цивільному праві України. Визначено сутність поняття «збитки» з юридичної і економічної точок зору, наведено різницю між термінами «збитки» і «школа», проаналізовано склад збитків за цивільним і господарським законодавством України. Запропоновано зміни до Цивільного кодексу України шляхом уточнення поняття «збитки» і складу збитків.

Ключові слова: школа, збитки, відшкодування збитків, реальні збитки, упущена вигода

Постановка проблеми. Відшкодування збитків є одним із найбільш поширених способів захисту цивільних прав та інтересів, який за своєю сутністю, одночасно, є і мірою відповідальності. Для правильного застосування механізму відшкодування збитків важливим є дослідження теоретико-правової природи збитків та їх складових. В цивільному законодавстві України існує ряд недоліків, які стосуються категорії збитків. Зокрема, через